УДК: 316.4.066; 338.245;314.728
JEL: H53, H55, I31, I38, J24
ORCID ID: 0000-0003-4520-3189
ORCID ID: 0000-0002-2003-8415
ORCID ID: 0000-0002-7835-6248
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2023.46.9

Панькова О.В., к.соц.н., доцент, Інститут економіки промисловості НАН України

Кроль В.В., доктор філософії з економіки, Національний університет водного господарства та природокористування

ОЦІНКА ПОТРЕБ, ПРОБЛЕМ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЗАГРОЗ СОЦІАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ЛОГІКА ДОСЛІДЖЕННЯ[2]

Авторами розроблено і представлено концептуальні та науково-прикладні засади емпіричного дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці внаслідок неоголошеної повномасштабної війни проти України. Визначено базову структуру проблемного поля дослідження з розкриттям змісту кожного сегменту, розкрито зміст і логіку дослідження (соціальної експертизи), а також обґрунтовано основні завдання та науково-практична значущість, які втілюватимуться в системі питань інструментарію дослідження (анкеті).

Метою статті є розробка та обґрунтування концептуальних та науково-прикладних засад дослідження проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці внаслідок неоголошеної повномасштабної війни проти України. Основні методи дослідження: функціональний і структурно-логічний аналіз, синтез, концептуалізація теоретичних узагальнень, систематизація даних, обґрунтування.

[2] Публікацію підготовлено в межах реалізації проєкту «Забезпечення соціального захисту учасників АТО/ООС (учасників бойових дій - УБД) та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах посилення загроз соціальній безпеці» на замовлення Національного фонду досліджень України (ДР № 0123U102841). Проєкт спрямований на науково-методологічне обґрунтування та розробку прикладного інструментарію забезпечення соціального захисту учасників бойових дій та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, що набуває особливого суспільного значення в умовах посилення загроз соціальній безпеці внаслідок повномасштабної збройної російської агресії проти України.

Запропонована авторами концептуалізація дослідження, її втілення в дизайні анкети через систему питань, комплексне застосування соціологічної та статистичної інформації дозволяють створити методологічне підґрунтя вимірювання стану, проблем та можливостей вирішення проблем ВПО в сучасних умовах. Це відкриває простір можливостей для якісного інформаційного забезпечення управлінських рішень, адекватного і своєчасного реагування з боку держави, громадянського суспільства, приймаючих громад на проблеми й потреби ВПО, реалізації дієвої регуляторної соціально-економічної політики України щодо мінімізації ризиків і загроз соціальній безпеці, покращенні умов і адресності у життєзабезпеченні ВПО.

***Ключові слова**: внутрішньо переміщені особи (ВПО), соціальна експертиза, суспільна інтеграція ВПО, науково-методологічний інструментарій, мінімізація загроз соціальній безпеці.*

Постановка проблеми. Проблема масового внутрішнього переміщення, в певному сенсі, вже не є чимось абсолютно новим для України.

За період новітньої історії України відбувається вже третя хвиля масового внутрішнього переміщення великих потоків людей з місць їх постійного проживання. Перший досвід масового вимушеного внутрішнього переміщення населення був пов'язаний з аварією на Чорнобильській АЕС у 1986 році, коли понад 116 тис. осіб було переселено з радіоактивно забруднених територій [8]. У 2014 році Україна вдруге у своїй новітній історії постала перед проблемою вимушеного масового внутрішнього переміщення, але вже внаслідок збройної російської агресії, анексії Криму, тимчасової окупації окремих районів Донецької і Луганської областей і активних бойових дій, що несли загрозу життю та здоров'ю людей. Вже тоді українське суспільство набувало нового досвіду у вирішенні проблем, пов'язаних із масштабним вимушеним внутрішнім переміщенням через неоголошену війну. Людей, які змушені були переселитися в інші регіони України, як правило, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах — внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англомовному терміну internally displaced persons [8].

З 2014 р. для багатьох українських громадян відбулася зміна офіційного правового статусу – вони перейшли у розряд ВПО – внутрішньо переміщених осіб, бо змушені були покинути місця свого постійного проживання, свої домівки через активні бойові дії і значні ризики втрати життя і здоров'я. Внаслідок першої хвилі збройної російської агресії (активна фаза – 2014-2015 рр.) регіонального рівня, офіційного статусу ВПО набули більш ніж півтора мільйона українців. Вже тоді чисельність переселенців була значною — більшою, ніж чисельність населення багатьох країн світу, у тому числі європейських (наприклад, населення Чорногорії — 647 тис, Естонії — 1 265 тис.). Україна за кількістю ВПО посідає перше місце в Європі та входить до списку країн-лідерів світу. Таким чином, починаючи з 2014 року українське суспільство набувало досвід вирішення всього кола проблем, пов'язаних із масштабним вимушеним внутрішнім переміщенням громадян через неоголошену війну.

Однак повномасштабна збройна російська агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, значно розширила масштаби і гостроту проблем вимушеного внутрішнього переміщення громадян України. Станом на 1 вересня 2023 р. в Україні було офіційно зареєстровано 4 млн. 965 тис. внутрішньо переміщених осіб. Розширилася і категорія вимушених внутрішніх переселенців, зараз ВПО – це не лише ті, хто безпосередньо перемістився, а й ті, хто втратив житло внаслідок обстрілів. Як зазначає міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірина Верещук, на сьогодні у нас 2 млн 600 тис. ВПО, які щомісяця отримують виплати. Для держави це друга стаття за видатками після оборони. У 2022 р. видатки на ВПО становили 53 млрд. грн, а у 2023 р. – майже 73 млрд. грн. Однак, цифри щодо кількості ВПО в Україні – різняться. Мінреінтеграції повідомляє, що реальна кількість ВПО в Україні становить майже 7 млн.осіб [9].

У зв'язку із значним зростанням кількості ВПО в країні, розширенням спектру проблем, на які держава та суспільство мають активно реагувати, наново, але з ще більшою гостротою та масштабом викликів, актуалізувався пошук ефективних шляхів та інструментів задоволення потреб ВПО у житлі, життєзабезпеченні, працевлаштуванні, медичних і освітніх послугах тощо; їхньої адаптації та інтеграції в нове соціальне середовище, а також залучення їх ресурсного потенціалу до життєдіяльності приймаючих громад.

Повномасштабна неоголошена війна триває вже більш, ніж півтора роки, найбільш гостру фазу війни із максимальним ступенем невизначеності її подальшого перебігу вже пройдено. Певною мірою стабілізувалась і ситуація із ВПО. Тож можна стверджувати, що прийшов час переводити роботу щодо вирішення проблем ВПО із режиму «гасіння пожежі» до режиму планомірної, добре організованої та скоординованої діяльності. Такий перехід потребує формування цілісного концептуального бачення проблем, потреб та перебігу процесів суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, з урахуванням впливу повномасштабної війни, яка все ще триває, та посилення пов'язаних з цим загроз соціальній безпеці України. Однак можливість формування такого підґрунтя фактично унеможливлюється тим, що значна кількість питань залишається не висвітленою через масштаби вимушеного внутрішнього переміщення в Україні та їх наслідки.

Досить очевидно, що формування зазначеного обґрунтованого концептуального, науково-прикладного підґрунтя для формування ефективних управлінських рішень стратегічного і тактичного характеру й реалізації дієвої регуляторної соціально-економічної політики України щодо мінімізації ризиків і загроз соціальній безпеці, покращення умов і адресності у життєзабезпеченні ВПО, потребує проведення профільних емпіричних досліджень. Це – без перебільшення – один з найбільш актуальних запитів сьогодення, відповідь на який не може чекати.

У прикладному вимірі результати емпіричних досліджень зазначеної проблематики вкрай необхідні для своєчасного реагування на проблеми та потреби як внутрішньо переміщених осіб України, що змушені були покинути місця свого постійного проживання через повномасштабну збройну російську агресію, так і

учасників бойових дій, що відстоюють незалежність України і захищають наші кордони. В цій публікації ми зосередимо увагу на концептуалізації дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці через неоголошену повномасштабну війну в Україні, розкриємо логіку і структурні елементи експертного дослідження, спрямованого на експертизу очікувань щодо соціальних сервісів та інструментів соціального захисту ВПО, рівня обізнаності з існуючими програмами та можливостями соціальної підтримки.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження проблематики ВПО не є чимось абсолютно новим для української наукової спільноти. Перша потужна хвиля таких досліджень була безпосередньо пов'язана із першою хвилею збройної агресії проти України (анексія Криму та активна фаза бойових дій на Донбасі у 2014-2015 рр.). Великий внесок у дослідження проблематики ВПО на першому етапі зробили такі вітчизняні дослідники, як Е.М. Лібанова, О.М.Балакірєва, О.Ф. Новікова, Л.Л.Шамілева, В.П. Антонюк, О.М.Міхеєва, В.А. Устименко, О.Ю. Касперович та багато інших.

Дослідження проблематики ВПО продовжувалось і в проміжний період між двома гарячими фазами протистояння з 2016 до 2021 рр. В якості прикладу можна навести довгостроковий науково-дослідницький проект: «Прихована трагедія України: розуміння результатів переміщення населення з постраждалих від війни регіонів країни» [5], що реалізовувався протягом 2016-2018 років, та в межах якого було проведено багато різноманітних заходів за проблематикою ВПО, в тому числі і дослідження, як щодо проблем та потреб ВПО [4], так і щодо механізмів задоволення цих потреб [3].

Певний підсумок та узагальнення першого етапу результатів досліджень проблематики ВПО містить підготовлена фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України монографія «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху» [1]. У подальшому цим же колективом було досліджено проблематику інтеграції ВПО у приймаючі територіальні громади [2]. Надалі досить велику увагу було приділено розгляду ВПО як потенційного ресурсу розвитку приймаючих громад, потенціал якого потребує відповідної інтеграції та активного залучення до її життєдіяльності, а не як тягаря, що лише створює додаткове навантаження на приймаючу громаду [6; 7].

Протягом другої потужної хвилі внутрішнього переміщення, що почалася після широкомасштабного військового вторгнення з боку РФ, дослідження проблематики ВПО відбувається переважно у аналітично-моніторинговому форматі, коли інформація збирається, узагальнюється та аналізується станом на певну дату (адже, зважаючи на динамічність та певну невизначеність подій час підсумкових комплексних досліджень ще не прийшов). Важливий внесок у цьому напрямі роблять регулярні дослідження, які проводить Міжнародна організація з міграції (МОМ) потреби ВПО, механізми подолання проблем (маються на увазі індивідуальні механізми та практики, які реалізують ВПО для адаптації та виживання), інтеграційні потреби ВПО та інше [10].

Невирішені частини проблеми. Власне, як видно із аналізу попередніх досліджень щодо ВПО, вже перед повномасштабним вторгненням було накопичено значний досвід щодо розв'язання проблем і задоволення потреб ВПО, що пов'язано зі збройним конфліктом на Донбасі. Тому на сьогодні вже створено потужне науково-аналітичне та методологічне підґрунтя для розробки та реалізації дієвої державної політики щодо вирішення проблем та задоволення потреб ВПО. Однак друга, повномасштабна фаза неоголошеної війни радикально підвищила гостроту та масштаб досліджуваних проблем. Це той випадок, коли кількість породила нову якість і потребує нових підходів до розв'язання проблем ВПО у відповідності з їх масштабністю і постійним зростанням. Відповідно, накопичений в сфері соціального захисту ВПО практичний та дослідницький досвід потребують відповідної «інвентаризації» підходів та інструментів, модернізації, адаптації до новітніх загроз та відповідного масштабування.

В свою чергу, вирішення цієї проблеми потребує й відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення, в першу чергу – достовірних емпіричних даних для адекватного і своєчасного реагування.

Метою статті є розробка та обґрунтування концептуальних та науково-прикладних засад дослідження з оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці внаслідок неоголошеної повномасштабної війни проти України.

Методи дослідження.

В дослідженні було використано такі загальнонаукові методи, як функціональний і структурно-логічний аналіз, синтез, концептуалізація теоретичних узагальнень, систематизація даних, метод візуалізації для обґрунтування сегментної структури проблемного поля дослідження й розкриття змісту кожного з сегментів, визначення основних завдань дослідження та розкриття практичної значущості соціальної експертизи щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці

Результати дослідження. Дослідження проблем соціальної інтеграції та актуалізованих потреб внутрішньо переміщених осіб України є частиною великого проєкту «Забезпечення соціального захисту учасників АТО/ООС (учасників бойових дій - УБД) та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах посилення загроз соціальній безпеці в Україні», що виконується на замовлення Національного фонду досліджень України (ДР № 0123U102841). Дослідження було анонсовано ще у 2021 р., проте неоголошена повномасштабна війна в Україні розширила його межі і зміст, простір проблем і потреб, актуалізувала запит на його проведення з новою силою в цих нових надскладних й небезпечних умовах. Метою цього комплексного дослідження є науково-методологічне обґрунтування та розробка прикладного інструментарію забезпечення соціального захисту учасників АТО/ООС (учасників бойових дій - УБД) та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах посилення загроз соціальній безпеці. Такий тривимірний зріз даних не проводився раніше в жодній країні, що перебувала в стані військового конфлікту та масових вимушених міграцій. Це стане унікальним українським досвідом.

Проєкт виконується під егідою Міністерства освіти України, виконавець - Національний університет водного господарства та природокористування МОН України (керівник Н. Самолюк). В ході виконання тієї частини проєкту, що стосується ВПО, колективом виконавців заплановано отримати унікальний масив емпіричних даних щодо актуалізованих потреб та проблем ВПО, їх соціальної інтеграції в приймаючі громади, пошуку ресурсних можливостей для соціально-економічної адаптації й розвитку.

Першим кроком до визначення змісту та обґрунтування концепції емпіричного дослідження проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб має стати формування візії «проблемного поля» дослідження (Рис.1).

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ОЦІНКИ ПРОБЛЕМ, ПОТРЕБ ТА СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) У ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ

1. Визначення ієрархічної структури актуалізованих потреб ВПО, їх гостроти та рівня задоволеності цих потреб

2. Оцінка дієвості, відповідності та ефективності наявних в Україні інструментів, що спрямовані на задоволення актуалізованих потреб ВПО та їхню інтеграцію у нове соціальне середовище

3. Виявлення параметрів і рівня життєстійкості людини, ВПО в умовах впливу загроз неоголошеної війни, оцінка ресурсних адаптаційних можливостей ВПО

4. Виявлення характеру і рівня інтегрованості ВПО до приймаючих громад за базовими її параметрами: е*кономічними, соціально-психологічними, суспільно-політичними, громадськими, соціокультурними*

5. Визначення особливостей взаємодії ВПО і членів приймаючих громад – характеру сприйняття і ставлення до ВПО, виявлення потенційних зон конфліктності, перешкод в інтеграції, взаємодії з ключовими суб'єктами та соціальними групами

6. Виявлення та оцінка потенційних позитивних наслідків для розвитку приймаючих громад від повноцінної інтеграції ВПО до процесів їх життєдіяльності та розвитку (проблематика сприйняття ВПО як ресурсу розвитку приймаючих громад)

7. Апробація науково-методологічного інструментарію, формування системи заходів щодо забезпечення успішної адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади (організаційно-управлінських, економічних, соціально-психологічних, інформаційно-комунікаційних), їх оцінка та пріоритетність

Рис. 1. Сегментна структура проблемного поля дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці України*.

**Джерело: розроблено авторами*

Це передбачає визначення вузлових проблемних питань, які в подальшому будуть розкриватись та досліджуватись через їхню деталізацію. На думку авторів, проблемне поле дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади можна умовно розділити на ключові сегменти. Сегментну структуру проблемного поля дослідження представлено на рис. 1. Далі ми розкриємо зміст кожного ключового сегменту проблемного поля зазначеного дослідження.

Сегмент 1. Оцінка та встановлення ієрархії актуалізованих потреб ВПО передбачає встановлення гостроти та ступеню задоволеності цих потреб. При цьому, на основі аналізу існуючих джерел інформації, на етапі підготовки дослідження було встановлено наступний перелік потреб ВПО:

1) потреба у забезпеченні житлом;
2) потреба у гуманітарному забезпеченні (кошти від благодійників, одяг, взуття, теплі речі, продукти харчування);
3) потреба в працевлаштуванні й трудовій реалізації;
4) потреба у підприємницькій активності (релокація та розвиток бізнесу на новому місці, започаткування нового бізнесу);
5) потреба у соціальній підтримці (відновлення або призначення пенсій, пільг, соціальних виплат; доступність соціальних послуг; соціальна допомога з боку соціальних працівників; сторонній догляд);
6) потреба в медичній допомозі, лікуванні та реабілітації (збереження здоров'я; фізична та соціально-психологічна реабілітація; медичні послуги);
7) потреба в здобутті освіти, у перекваліфікації, професійному розвитку;
8) потреба в правовій та інформаційно-консультаційній підтримці та допомозі (відновлення втрачених документів, оформлення статусу ВПО та ін.);
9) потреба у суспільній повазі та визнанні;
10) потреба у соціальній адаптації, інтеграції в нове соціальне середовище (соціальні зв'язки та комунікації, моральна підтримка в новому соціальному середовищі);
11) потреба у захищеності прав і свобод.

В ході проведення соціальної експертизи визначений спектр потреб ВПО передбачає можливість доповнення альтернатив з боку респондентів, у разі необхідності.

Отже, виявлення актуалізованих потреб і проблем ВПО, пошук шляхів їх розв'язання і задоволення за пріоритетністю створюють певну базу для оцінки існуючого на сьогодні інструментарію задоволення цих потреб та забезпечення органічної інтеграції ВПО до приймаючих громад. Співставлення ієрархії та ступеню задоволеності потреб в перспективі дозволить виявити найбільш пріоритетні напрями діяльності щодо удосконалення механізмів задоволення потреб ВПО.

Сегмент 2. Оцінка дієвості, відповідності та ефективності наявних в Україні інструментів, що спрямовані на задоволення актуалізованих потреб ВПО та їхню інтеграцію у нове соціальне середовище.

Аналіз наявного інструментарію задоволення потреб ВПО та інтеграції у приймаючі територіальні громади передбачає, по-перше, виокремлення законодавчо закріплених інструментів, внесення їх до інструментарію дослідження, по-друге – оцінку ефективності, дієвості кожного з інструментів у вирішенні проблем та задоволенні потреб ВПО, на які він спрямований. Окремим аспектом виступає визначення джерел інформації щодо цих інструментів, оцінка поінформованості ВПО щодо цих інструментів та можливостей їх реального використання для задоволення власних потреб та суспільної інтеграції у приймаючі громади.

Аналіз існуючих нормативно-правових документів дозволив виокремити наступні основні групи інструментів (які, з метою більш ефективного співставлення із потребами ВПО, доцільно структурувати також у відповідності із цими основним потребами):

1) інструменти для задоволення потреб у забезпеченні житлом;
2) інструменти для задоволення потреб у лікування та реабілітації;
3) інструменти для задоволення потреб у працевлаштуванні, достатньому рівні доходів, підприємницькій та трудовій реалізації;
4) інструменти для задоволення потреб в освіті та професійному розвитку;
5) інструменти для задоволення базових потреб для адаптації в нове соціальне середовище;
6) інструменти для задоволення потреб у суспільній повазі та визнанні.

Сегмент 3. Дослідження передбачає виявлення рівня життєстійкості ВПО, оцінка їх ресурсних адаптаційних можливостей, рівня інтегрованості до нового соціального середовища, до приймаючих громад.

Дослідження та оцінка **життєстійкості та рівня інтеграції ВПО** є найважливішим інтегральним показником того, наскільки дійсно дієвою є підтримка ВПО щодо повернення їх до нормального життя у новому соціальному середовищі. Очевидно, що таке складне комплексне явище, як життєстійкість та інтегрованість у приймаючу громаду (нове соціальне середовище) має безліч проявів та індикаторів. В рамках дослідження його автори вважають, що найбільш сутнісними, знаковими для подальшого наукового та практичного використання результатів дослідження, є отримання інформації за наступними параметрами:

1) визначення основних характеристик життєстійкості людини, встановлення їх значущості (ієрархії);
2) оцінка експертами ВПО з позицій характеристик життєстійкості;
3) оцінка діяльності базових соціальних інституцій, які найбільшою мірою залучені до забезпечення базових потреб ВПО, посилення їхньої життєстійкості та інтеграції у нове соціальне середовище;
4) дослідження власне інтегрованості ВПО у приймаючі громади, яку доцільно оцінювати за кількома вимірами, основними з яких, на думку авторів, мають стати:
    а) політична інтегрованість;
    б) релігійна інтегрованість;
    в) економічна інтегрованість;

г) інтегрованість до культурних, екологічних, спортивних ініціатив громади;

г') інтегрованість у громадське життя;

д) соціально-психологічна інтегрованість.

Сегмент 4. Визначення особливостей взаємодії ВПО і членів приймаючих громад – рівень сприйняття, ставлення до ВПО, потенційні зони конфліктів, перешкоди в інтеграції, взаємодія з ключовими суб'єктами та соціальними групами.

Надзвичайно важливою складовою оцінки перспектив та можливих перешкод щодо інтеграції ВПО у приймаючі громади є оцінка взаємодії ВПО та членів приймаючих громад, за різними аспектами. Ключовими та найбільш значущими для подальшої практичної діяльності є, на думку авторів, наступні:

1) виявлення та встановлення ключових проблем, пов'язаних із ВПО, які найбільше обтяжують територіальні громади, створюючи певні незручності для корінних мешканців громади;
2) визначення ієрархії перешкод на шляху ефективного залучення ВПО до життя приймаючих громад;
3) виявлення чинників, що перешкоджають позитивному ставленню місцевого населення до ВПО;
4) визначення потенційних та реальних зон конфліктності ВПО із всіма значущими соціальними суб'єктами або соціальними групами, з якими ВПО взаємодіють в процесі задоволення власних потреб та інтеграції у приймаючі громади.

Сегмент 5. Виявлення та оцінка потенційних позитивних наслідків для розвитку приймаючих громад від повноцінної інтеграції ВПО до процесів їх життєдіяльності та розвитку (проблематика сприйняття ВПО як ресурсу розвитку приймаючих громад).

Для досягнення збалансованості результатів дослідження, необхідним є, на думку авторів, виявлення не тільки потенційних негативних аспектів взаємодії ВПО та приймаючих громад, а і потенційно можливих **позитивних наслідків інтеграції ВПО**. Для формування дієвої політики більш перспективним є акцент не на негативі, а на позитиві, коли ВПО розглядаються не як тягар та додаткове навантаження на приймаючу громаду, а як потенційний ресурс розвитку громади, якій потребує відповідної інтеграції та залучення до життєдіяльності громади [6; 7]. З цієї точки зору найбільш важливими питаннями, які потрібно дослідити, є наступні:

1) визначення найбільш вагомих позитивних наслідків інтеграції ВПО, які є потенційно можливими для приймаючих територіальних громад, до яких перемістилися ВПО;
2) визначення переваг, які потенційно можуть одержати внутрішньо переміщені особи внаслідок повноцінної інтеграції до територіальних громад, що дозволить їм брати активну участь у життєдіяльності та розвитку громади.

Сегмент 6. Формування системи заходів щодо забезпечення успішної соціальної адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади (організаційно-

управлінських, економічних, соціально-психологічних, інформаційно-комунікаційних), їх оцінка та пріоритетність.

Необхідною складовою дослідження також має стати оцінка значущості та ефективності існуючих та потенційно можливих **заходів щодо забезпечення соціальної адаптації та інтеграції ВПО** у приймаючі громади (у нове соціальне середовище). Зважаючи на те, що таких заходів може бути дуже велика кількість, в рамках дослідження їх доцільно структурувати в наступні основні групи:

1) організаційно-управлінські заходи;
2) економічні заходи;
3) соціально-психологічні заходи;
4) інформаційно-комунікаційні заходи.

Наведені вище структурування та аналіз змісту проблемного поля дослідження дозволяють більш чітко визначити **основні завдання** (рис. 2), які будуть вирішені при формуванні основного інструментарію (анкети) і проведенні емпіричного дослідження, а також при визначенні **практичної значущості дослідження** щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці (рис. 3).

Основні аспекти практичної значущості очікуваних результатів дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці полягають у такому (Рис.3):

1) визначенні обґрунтованих пріоритетів при формуванні державної політики щодо забезпечення повноцінної інтеграції ВПО у приймаючі громади, прийнятті адресних і конкретизованих управлінських рішень;
2) визначенні «вузьких» місць при реалізації існуючих державних інструментів задоволення потреб ВПО з точки зору їх повноти, відповідності потребам ВПО та ефективності, внесенні необхідних змін для їх удосконалення й усунення недоліків;
3) удосконаленні та змістовному наповненні позицій щодо чинної державної, регіональної, місцевої політики з питань повноцінної інтеграції ВПО до приймаючих громад та підвищення рівня їхньої життєстійкості;
4) покращенні політики в сфері комунікації, інформування, попередження та вирішення потенційних конфліктів між ВПО та членами приймаючих громад, іншими суб'єктами взаємодії, що сприятиме більш швидкій та повноцінній інтеграції ВПО до приймаючих громад, виявленні потенційних конфліктних зон, існуючих перешкод в інтеграції ВПО;
5) накопиченні та поширенні позитивного досвіду успішних ВПО, удосконаленні державної, регіональної, місцевих політик щодо повноцінної інтеграції ВПО, зміна стереотипів у ставленні до ВПО – їх сприйнятті не як тягаря, а як ресурсу розвитку й саморозвитку;
6) удосконаленні оперативної діяльності та коригуванні пріоритетів при визначенні та реалізації заходів щодо забезпечення соціальної адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ОЦІНКИ ПРОБЛЕМ, ПОТРЕБ ТА СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) У ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ

1. Підбір індикаторів вимірювання для оцінки актуалізованих потреб та проблем ВПО, виявлення їх пріоритетності відповідно до їх гостроти та рівня задоволеності (в контексті вирішення завдань щодо органічної інтеграції ВПО у приймаючі громади, поступового відновлення їх життєдіяльності в новому соціальному середовищі)

2. Проведення системної «інвентарізації» (через аналіз нормативно-правових документів та реальних практик) існуючих інструментів задоволення потреб ВПО та їхньої інтеграції у приймаючі територіальні громади, формування відповідних індикаторів вимірювання для оцінки цих інструментів з точки зору їх повноти, відповідності потребам ВПО та ефективності

3. Формування параметрів вимірювання життєстійкості людини, оцінка рівня життєстійкості ВПО

4. Формування системи індикаторів вимірювання суспільної інтегрованості ВПО до приймаючих громад за її базовими параметрами *економічної, соціально-психологічної, суспільно-політичної, громадської, соціокультурної інтегрованості* для розрахунку інтегрального показника

5. Формування системи індикаторів для оцінки характеру взаємодії ВПО і членів приймаючих громад, виявлення потенційних зон та суб'єктів конфліктних відносин, існуючих перешкод в інтеграції ВПО, характеру взаємодії ВПО з ключовими суб'єктами та соціальними групами, та їх апробація

6. Формування індикаторів вимірювання потенційних позитивних наслідків від успішної інтеграції ВПО до процесів життєдіяльності та розвитку приймаючих громад (для визначення того, наскільки поширеним є сприйняття ВПО як ресурсу розвитку приймаючих громад), їх апробація

7. Розробка індикаторів вимірювання існуючих та потенційно можливих заходів щодо забезпечення соціальної адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади (організаційно-управлінські, економічні, соціально-психологічні, інформаційно-комунікаційні та інші), їх пріоритетності та ефективності

8. Узагальнення результатів дослідження, обґрунтування науково-методологічного та емпіричного підґрунтя прикладного інструментарію щодо задоволення потреб, суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах посилення загроз соціальній безпеці внаслідок повномасштабної збройної російської агресії

Рис. 2. Основні завдання дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці України*

**Джерело: розроблено авторами*

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ ОЧІКУВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ОЦІНКИ ПРОБЛЕМ, ПОТРЕБ ТА СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВПО У ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ

1. Комплексний «зріз» потреб ВПО, їх актуалізованості, гостроти та рівня задоволеності дозволить визначити обґрунтовані пріоритети при формуванні державної політики щодо повноцінної інтеграції ВПО у приймаючі громади та дозволить приймати адресні управлінські рішення, спрямовані на розв'язання найбільш гострих проблем, на задоволення найактуальніших потреб ВПО

2. Оцінка існуючих державних інструментів задоволення потреб ВПО з точки зору їх повноти, відповідності потребам ВПО та ефективності дозволить визначити «вузькі» місця в цьому інструментарії та оперативно реалізувати відповідні заходи щодо його удосконалення

3. Оцінка рівня життєстійкості ВПО в нових умовах та рівня їхньої інтегрованості до приймаючих громад (за визначеними у дослідженні аспектами) дозволить суттєво удосконалити змістовне наповнення політики державного та місцевого рівнів управління щодо повноцінної інтеграції до приймаючих громад

4. Комплексний «зріз» щодо стану взаємодії ВПО і приймаючих громад, їх взаємне сприйняття, розуміння потенційних конфліктних зон, існуючих перешкод в інтеграції ВПО дозволять суттєво покращити політику в сфері комунікації, інформування, попередження та вирішення потенційних конфліктів, що сприятиме більш швидкій та повноцінній інтеграції ВПО до приймаючих громад

5. Виявлення позитивних наслідків від переміщення ВПО до приймаючих громад дозволить поширити позитивний досвід, удосконалити державні та місцеві політики щодо інтеграції ВПО на підґрунті виявленого в ході дослідження позитивного досвіду і ефективних практик успішної інтеграції, що змінює стереотипи ставлення до ВПО вже не як до тягаря, а як до ресурсу розвитку приймаючої громади

6. Актуальний аналіз та оцінка ефективності існуючих та потенційно можливих заходів щодо забезпечення соціальної адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади дозволить удосконалити оперативну управлінську діяльність та відкоригувати пріоритети цієї діяльності, що суттєво підвисить її ефективність

Рис. 3. Основні аспекти практичної значущості очікуваних результатів дослідження щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці України*

**Джерело: розроблено авторами*

Отже, наведені вище аналітичні міркування дозволяють визначити та обґрунтувати концепцію та основні складові (деталізований зміст проблемного поля дослідження, його завдання та науково-практичне значення результатів, які планується отримати) в ході проведення та узагальненні результатів соціальної експертизи щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці України.

Висновки. Аналіз існуючого стану широкого кола питань, що стосуються оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади свідчить про обмеженість концептуального, методологічного, стратегічного та тактичного бачення того, як в нинішніх умовах посилення загроз соціальній безпеці через неоголошену повномасштабну війну проти України цю проблему вирішити.

Проведена авторами наукова розвідка дозволила обґрунтувати концептуальні, науково-методологічні засади, логіку дослідження з оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці внаслідок неоголошеної повномасштабної війни проти України. Такі засади стають підґрунтям розробки прикладного інструментарію оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО для проведення емпіричного дослідження – експертного опитування. Логіка дослідження обумовлена багатоаспектністю проблемного поля, а структурна його сегментація дозволяє з позицій структурно-функціонального аналізу розкрити авторське бачення змісту соціальної експертизи. Основні завдання безпосередньо пов'язані й витікають з сегментної структури проблемного поля дослідження, що дозволяє побудувати обґрунтований інструментарій експертного опитування щодо оцінки проблем, потреб та суспільної інтеграції ВПО у приймаючі громади в умовах посилення загроз соціальній безпеці через неоголошену повномасштабну війну проти України. Авторське бачення результативності соціальної експертизи безпосередньо пов'язане з практичною значущістю очікуваних результатів дослідження.

Запропонована авторами концептуалізація дослідження, її втілення в дизайні анкети через систему питань, комплексне застосування соціологічної та статистичної інформації, дозволяє створити обґрунтоване методологічне підґрунтя вимірювання стану, проблем та можливостей вирішення проблем ВПО в сучасних умовах. Розроблені й висвітлені авторами концептуальні, науково-прикладні засади емпіричного дослідження (соціальної експертизи) щодо аналізу стану, проблем, потреб та перебігу процесів суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади відкривають простір можливостей для якісного інформаційного забезпечення управлінських рішень, адекватного і своєчасного реагування з боку держави, громадянського суспільства, приймаючих громад та самих ВПО. Дослідження є необхідним для вироблення ефективних управлінських рішень стратегічного й тактичного характеру, реалізації дієвої регуляторної соціально-економічної політики України щодо мінімізації ризиків і загроз соціальній безпеці, покращення умов і адресності у життєзабезпеченні ВПО.

Визначене концептуальне підґрунтя соціальної експертизи є вкрай необхідними для започаткування та проведення на постійній основі моніторингу стану щодо проблем, потреб та перебігу процесів суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Запровадження такого моніторингу на постійній основі дозволить удосконалити та осучаснити науково-аналітичне підґрунтя з розробки та реалізації державної та регіональної регуляторної політики щодо суспільної інтеграції ВПО відповідно до викликів і запитів часу.

Література

1. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 448 с.
2. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 244 с.
3. Кузнєцова І., Міхеєва О., Гулієва Г., Драгнєва Р., Михненко В. Соціальні наслідки вимушеної міграції в Україні: ризики маргіналізації та соціальної ексклюзії. Стислий виклад стратегій та політик. – 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doi.org/10.5281/zenodo.1210364
4. Кузнєцова І., Оксана Міхеєва О. Соціальні наслідки вимушеного переселення в оцінках представників НДО. – 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doi.org/10.5281/zenodo.1219015
5. Науково-дослідницький проект: «Прихована трагедія України: розуміння результатів переміщення населення з постраждалих від війни регіонів країни». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://idpukraine.com/
6. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Стан, проблеми та шляхи реалізації підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб в Україні в контексті соціальної справедливості [Електронний ресурс] // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2018. - Вип. 20(2). - С. 151-157.
7. Панькова О. В., Шастун А. Д., Касперович О. Ю. Підприємницький потенціал внутрішньо переміщених осіб: механізми залучення та використання // Економічний вісник Донбасу. - 2021. - № 2. - С. 108-117.
8. Смаль В. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалася їх доля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/
9. У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців. Офіційний коментар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishhenyx-osib
10. Україна - Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням - Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року) / Міжнародна організація з міграції. – 2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Ukraine_Internal%20Displacement%20Report_Round%2013%20%28June%202023%29_UKR.pdf

References

1. Vnutrishn'o peremishcheni osoby: vid podolannya pereshkod do stratehiyi uspikhu: monohrafiya / O.F. Novikova, O.I. Amosha, V.P. Antonyuk ta in.; NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky prom-sti. – Kyyiv, 2016. – 448 s. [in Ukrainian]
2. Intehratsiya vnutrishn'o peremishchenykh osib u terytorial'ni hromady: diahnostyka stanu ta mekhanizmy zabezpechennya: monohrafiya / O.F. Novikova, V.P. Antonyuk, O.V. Pan'kova ta in.; NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky prom-sti. – Kyyiv, 2018. – 244 s. [in Ukrainian]
3. Kuznyetsova I., Mikheyeva O., Huliyeva H., Drahnyeva R., Mykhnenko V. Sotsial'ni naslidky vymushenoyi mihratsiyi v Ukrayini: ryzyky marhinalizatsiyi ta sotsial'noyi eksklyuziyi. Styslyy vyklad stratehiy ta polityk. – 2018. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://doi.org/10.5281/zenodo.1210364 [in Ukrainian]
4. Kuznyetsova I., Oksana Mikheyeva O. Sotsial'ni naslidky vymushenoho pereselennya v otsinkakh predstavnykiv NDO. – 2018. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://doi.org/10.5281/zenodo.1219015 [in Ukrainian]

5. Naukovo-doslidnyts'kyy proekt: «Prykhovana trahediya Ukraïny: rozuminnya rezul'tativ peremishchennya naselennya z postrazhdalykh vid viyny rehioniv kraïny». [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://idpukraine.com/ [in Ukrainian]
6. Pan'kova O. V., Kasperovych O. Yu. Stan, problemy ta shlyakhy realizatsiyi pidpryyemnyts'koyi aktyvnosti vnutrishn'o peremishchenykh osib v Ukrayini v konteksti sotsial'noyi spravedlyvosti [Elektronnyy resurs] // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. - 2018. - Vyp. 20(2). - S. 151-157. [in Ukrainian]
7. Pan'kova O. V., Shastun A. D., Kasperovych O. YU. Pidpryyemnyts'kyy potentsial vnutrishn'o peremishchenykh osib: mekhanizmy zaluchennya ta vykorystannya // Ekonomichnyy visnyk Donbasu. - 2021. - № 2. - S. 108-117. [in Ukrainian]
8. Smal' V. Velyke pereselennya: skil'ky v Ukrayini peremishchenykh osib i yak sklalasya yikh dolya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/ [in Ukrainian]
9. U Minreintehratsiyi rozpovily, skil'ky v Ukrayini zareyestrovano pereselentsiv. Ofitsiynyy komentar. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishhenyx-osib [in Ukrainian]
10. Ukrayina - Zvit pro sytuatsiyu z vnutrishnim peremishchennyam - Zahal'ne opytuvannya naselennya Raund 13 (11 travnya - 14 chervnya 2023 roku) / Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi. – 2023. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Ukraine_Internal%20Displacement%20Report_Round%2013%20%28June%202023%29_UKR.pdf [in Ukrainian]

Pankova, O. VL., Candidate of Sociological Sciences, Assistant professor,
Institute of Industrial Economics of National Academy of Sciences of Ukraine
Krol, V. V., PhD in Economics,
National University of Water and Environmental Engineering

ASSESSMENT OF THE NEEDS, PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF SOCIAL INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONDITIONS OF INCREASED THREATS TO SOCIAL SECURITY: CONCEPTUALIZATION AND LOGIC OF RESEARCH

The aim of the article is to develop and substantiate the conceptual and scientific-applied foundations for studying the problems, needs and processes of social integration of internally displaced persons (IDPs) into host communities in the context of increasing threats to social security that have arisen as a result of the undeclared full-scale war against Ukraine. The main research methods are: functional and structural-logical analysis, synthesis, conceptualization of theoretical generalizations, systematization of data, justification. The authors developed and presented the conceptual and scientific-applied principles of empirical research on the assessment of problems, needs and processes of social integration of internally displaced persons into host communities under conditions of increased threats to social security due to the undeclared full-scale war against Ukraine. The basic structure of the problem field of research is defined with the disclosure of the content of each segment, the content and logic of the study (social expertise) are disclosed, and the main tasks that are embodied in the research tools (questionnaire) are substantiated. The authors reveal the main aspects of the practical significance of the expected results of the study on the assessment of problems, needs and processes of social integration of IDPs into host communities in the context of increasing threats to social security due to the undeclared full-scale war against Ukraine.

The conceptualization of the study proposed by the authors, its embodiment in the design of the questionnaire through a system of questions, the integrated use of sociological and statistical information allow to create a reasonable methodological basis for measuring the state, problems and opportunities for solving the problems of Ukrainian IDPs in modern conditions. The conceptual, scientific and applied principles of empirical research (social expertise) developed and highlighted by the authors regarding the analysis of the state, problems, needs and progress of the processes of social integration of internally displaced persons into the host communities open up a space of opportunities for quality information support of management decisions, adequate and timely response from the state, civil society, host communities on the problems and needs of IDPs, implementation of an effective regulatory socio-economic policy of Ukraine regarding the minimization of risks and threats to social security, improvement of conditions and targeting in life support of IDPs.

***Keywords**: internally displaced persons (IDPs), social expertise, social integration of IDPs, scientific and methodological tools, minimization of threats to social security.*